

Pünkösti Árpád

Egyperces Fischerek

Mikor találkoztam az Aachenből élő, 1936-os, kolozsvári dokumentumfilmfes Fischer Istvánmal, hogy újságportrét írjak róla, öt órán át nem álltunk fel az asztaltól. Azóta beszélgetéseink századik óráján is túl vagyunk. Mindig filmes akart lenni, de az illegális kommunista szülők gyermekét elzavarták Leningrádba politikai gazdaságtant tanulni. 1956 után hazavágták, utána öt éven át lakatosként dolgozott Kolozsváron. Aztán Bukarestben befejezte a közgazdaságit, majd elvégezte a filmművészetit. A román tv munkatársa lett. 1973-as disszidálása után német filmsként a nagyvilág számos szögletébe eljutott. Filmjei tekintélyes része a kelet-európai országok, illetve Oroszország és a szovjet utódállamok Nyugaton alig ismert életét mutatta be, és olyan nagyságok portréját készítette el, mint Brahm, André Kertész vagy Soros György. Életéről, történeteiből könyvet írok.

Miért disszidáltam? Sokszor gondolkodtam azon, hogy tulajdonképpen miért jöttem el? Az egész olyan reflex volt, mint az, hogy a forró kályháról elrántod a kezdet. Sok apróság gyűlt össze: innen egy kis információ, onnan egy kicsi, amiből sejthető volt, hogy ennek a rezsimnek nem lesz jó vége. Hogy meddig sülyed Románia és Ceaușescu, azt senki sem tudta előre, nem is tudhatta. Mondjak egy apróságot? Egy úgynevezett nullás protokollós operatőr, aki állandóan Ceaușescut kísérte – egyébként élete végéig – ritkán jött velünk a Dom Kinóba. A vaskapui vízerőmű avatása után ott volt, és egy pár pohár bor után elmesélte, hogy az elvtárs felesége... – megállt a pohár a kezében, mert akkor még nem tudta senki, hogy Ceaușescunak felesége is van, nemhogy politikai szerepet nem játszott az asszony, de nem is tudtuk, hogy létezik, mert ezeknek a boncnoknak nem volt nyilvános családi életük. A vaskapui avatáson viszont megjelent a feleség is, és nagyon rosszkedvűek voltak mindketten, mert a jugoszláv részen – Titónál – minden sokkal jobban sikerült. Ez az operatőr félrészegen elmesélte, hogy azt mondta az asszony a férjének: hányszor szóltam már neked, hogy rúgd ki Grozát! Groza Párizsban végzett villamosmérnök, energetikai miniszter volt, és ő felelt a vaskapui erőmű építéséért. Az első csodálkozás ugye az volt, hogy értesültünk Elena asszony létezéséről, a második, hogy ilyen stílusban tárgyal apuval. A teteje az egésznek, hogy három nappal később olvashattuk a pártlapban, hogy Traian Groza energetikai minisztert leváltották. Megjelent a

fenyegető ujj: ha ez így megy, hogy van itt egy anyu, aki szól apunak, és erre ő kirúg egy minisztert, mi lesz ennek a vége? Még legalább tíz ilyesmi volt, és ezekből jött össze, hogy elég. Akkor szép lassan kiszotyorogtam Nyugatra. Ekkor már úgy mentem ki, hogy senkinek nem ígértem semmit, se Palinak, se másnak. Még a szüleimnek se szóltam, de mindenki sejtette, hogy le fogok lépni.

Mikor 1973. augusztus 24-én kilógtam Romániából, Bodor Pali papírt adott arról, hogy magammal vihetem három filmemet. A határállomáson a vámossal regisztráltatni kellett a kivitelt, de a securitátésok durván elzavarták, semmi keresnivalója a saját irodájában sem. Az épületben ugyanis bankettre volt terítve: a román felszabadulási utóünnepelésre várták a debreceni, Hajdú megyei vezetőket. A vámossal megkerültük az épületet, és hátul, az ablakon keresztül bemásztunk a szobájába, így pecsételte le a filmkiviteli engedélyt. Aztán ahogy jöttünk, úgy távoztunk, az ablakon át. Alighogy átléptem a határt, jött velem szembe a fekete Volgák konvoja, a debreceni küldöttség. Mindezt azért csinálhatták, hogy ne legyen honvágyam.

Az őskommunista Mózsi bácsikám fordulata. Kahána Mózes költő, író, Mózsi bácsikám őskommunista volt. Amikor 1971-ben vonattal mentünk ki Oberhausenbe, jó órát álltunk a Keleti pályaudvaron. Ő Bécs, Párizs, Berlin, Kisinyov, Moszkva után akkor már két éve Budapesten élt. Szerencséje volt, mert a Szovjetunióból Romániába szeretett volna repatriálni, de akkor Bukarestnek éppen nem kellett veterán kommunisták. Gheorghiu-Dejnek nem volt szüksége azokra, akik még látták, milyen küld ki, hívd be kisfiú volt a pártban, a húszas években. Dej halála ellenére végül Budapesten kötött ki, ahol '56 után nagy szükség volt a veteránokra, és nagy hurrával fogadták. Kiadták a könyveit, istápolták, etcetera. Hozott magával egy orosz feleséget, egyszer meg is látogattam Pesten. Viszont mikor Oberhausenbe tartottam, a Keleti pályaudvaron megláttam egy automata telefont, felhívtam. Elmondtam, hogy átutazóban vagyok Nyugat-Németországba. Nehogy nekem valami butaságot csinálj, nehogy ott maradj – és kezdte cifrázni a morálprédikációt. Mérges lettem, hiszen a tulajdon fia is az ilyen szövegek miatt emigrált. Gorombán megmondtam, azért hívtam fel, hogy az egészsége felől érdeklődjek, nem azért, hogy szemináriumot tartson nekem, úgyhogy a viszonhallásra, és letettem a kagylót.

Mikor 1973-ban szotyogtam kifelé a kis ócska Volkswagennel, gondoltam, ha már átutazok Pesten, meg kell őt keresnem. (A nemzeti ünnep utáni napon, augusztus 24-én léptem át a román határt, az egész ország zászlókban úszott. Na, ez nyilván annak szól, hogy én most eltűnök innen!) Felhívtam a nagybácsit, a Hidegkúti úton volt valami kis dácsája, és hívott, menjek ki hozzá. Ott rögtön azzal kezdte, te kinn akarsz maradni Németországban? Na, megint jön a prédikáció! Nem tudom, hol akarok maradni, válaszoltam, hogy ne provokáljam. Fiam, neked semmi jövőd nincs Romániában, nehogy visszamenj! Azt hittem, leesek a székről: két éve nem erről volt szó! Kérdezte, mihez kezdek. Nem tudom, egyelőre elmegyek Németországba. Tudod mit, van nekem egy fiatalkori ismerősöm Párizsban, adok hozzá ajánlólevelet. Ki ez az ismerősöd? Brassai, a fényképész,

valamikor a *Brassói Lapok*nál dolgozott. Bátyám volt a tulajdonos, én meg jóban voltam vele, igaz, akkor még Halásznak hívták, nem Brassainak...

Mózsai bácsi nemcsak biztatott a disszidálásra, hanem szabályos ajánlólevelet is írt Brassaihoz. A második meglepetést az új novellája okozta. Arra sem volt még példa, hogy kéziratot mutatott volna, aztán maga az írás! Az elvszerűnek elkönyvelt író szokatlan hangvétélű elbeszélése arról szólt, hogy egy fiatal pár házassága hogyan megy tönkre, mert nincs lakásuk, mert nem tudnak nyugodtan kénytelenkedni. Képtelenek lakáshoz jutni, kénytelenek együtt lakni a szülőkkel, nem tudják kitombolni magukat szexuálisan, amire rámege a házasságuk. Nesze neked osztályharc! Egyébként *Íratlan könyvek könyve* címmel kiadták az önéletrajzi regényét, a gyergyóbékási gyermekkor, amit ebben a kicsiny kárpáti faluban megéltek, legfeljebb dokumentum, de szerintem nem jó irodalom. Felpuffasztotta, nem az én ízlésem.

Szóval egy teljesen kicserélt nagybácsitól búcsúztam el. Nem tudom, mi változtatta meg ennyire a világnézetét másfél-két év alatt. Biztos, nem az utolsó felesége, az rettenetes nő volt, menekültem tőle. Valami szovjet feleség volt, a férjét az 1937–38-as tisztogatások során lőtték agyon, őt pedig bevágták a gulágra, ahol lehúzott vagy tizenkét évet. Szabadulása után is feszt puffogtatta a kommunista frázisokat. Nekem ez nem volt rokonszenves, soha nem tudtam vele megbékélni. Mózsai egyébként a budapesti Munkásmozgalmi Pantheonban van eltemetve – ha nem szedték még szét. Vicces, mert a legidősebb bátyja, Bernát – a család kapitalistája, aki isten tudja, hányszor váltotta ki őt a Sigurancáról –, ő meg egy izraeli kibuc temetőjében nyugszik...

Házasságközvetítésért öt font. Meg fogsz lepődni, az első nyugati keresetemet házasságközvetítésért kaptam... Egy tizennégy éves ócska Volkswagennel csurogtam kifelé. Saarbrückenbe akartam menni először, mert ott volt az ismerősöm, és ő megígérte, hogy küld nekem Bécsbe poste restante száz márkát. Mert én a következő dolgokkal vágtam neki a világnak: egy lengyel sátor, egy gumimatrac, másfél kiló szalonna, két kaniszter benzin és feketén vett harminc dollár. Pillanat: volt még körülbelül tíz kis kerek dobozos májpástétomom. Rohantam Bécsbe a postára, hogy felvegyem a száz márkát, de kiderült, amit senki sem említett a poste restante-ról, hogy ha tíz napon belül nem veszi fel senki, automatikusan visszaküldik a feladónak. Így tettek, ők viszont elutaztak Kanadába nyaralni. Kínomban egyik kempingből mentem a másikba. Az első volt a Kemping Wien Süd, ott húztam le vagy három napot, utána elmerészkedtem Salzburgig, ahol felmentem a legolcsóbb kempingbe, valahová a város fölé, és ott lesátoroztam. A sátram mellett ott állt a román rendszámú ócska kocsim, és odajött hozzám egy 40–45 körüli szivar, és rettenetes angolsággal elkezdett göcseji tájszólásban beszélni, és rögtön rákérdeztem, hogy magyarnak tetszik lenni? Áh, persze, ugye! Kiderült, hogy '56-os emigráns, mesterségére nézve vízszelelő, aki Angliában sok pénzt keresett, és egy szép utánfutóval közlekedett. Rögtön behívott a lakókocsijába, lepálíkáztunk, elkezdte szidni előbb Churchillt és az angolokat, aztán még keményebben az angol nőket, hogy rettenetes, kibírhatatlan társaság, utána elmondta a nagy szomorúságát, hogy hát bizony ideje lenne, hogy háza-

sodjon, de ő angol nőt nem vesz el, mert zsigerből utálja őket, Magyarországra viszont nem mehet vissza, mert ő '56-ban lőtt, és rajta van valami listán. Neki pedig magyar feleség kéne. Ne haragudj, nem értelek. Beülsz szépen a kocsidba, átmész Jugoszláviába, onnan Romániába, ott elmész Székelyudvarhelyre, bemész a cukrászdába, és ott vannak a feleségnek való székely lányok. Ott ülnek a cukrászdában. Az egész világ tudja, hogy a legrendesebb, legbecsületesebb, legdolgosabb, legtisztább asszonyok a székely asszonyok, te meg itt nyavalyogsz. Miért kell neked pont Magyarországról asszony? Menj el Erdélybe, és hozzá! Erre rám nézett, eltátotta a száját, és azt mondta, micsoda marha vagyok, hogy ez nem jutott eszembe! És adott az ötletért öt angol fontot. Ez volt az első keresetem, azonnal rohantam és beváltottam, az akkor pontosan harminchat márkát ért. Ez a jóember elhúzta a csíkot, hogy hova, nem tudom, de nagyon szerettem volna megtudni, hogy hozott-e Székelyföldről feleséget. Körülbelül egy évvel később, amikor már volt valami keresetem, és volt Euro-csekkem, amit akkor még bármilyen pénzben ki lehetett tölteni, elküldtem öt fontot a pasas címére, de a csekk visszajött, hogy címzett ismeretlen. Valószínű, hogy kamu címet adott meg nekem, mert félt, hogy a nyakára megyek. Azóta sem tudom, hogy ez a házasságközvetítés beütközött-e.

„Operatőrként soha nem fog dolgozni”. Jelentkeztem Németországban mint menekült. Egy árva szót sem tudtam németül, azért elküldtek a munkaközvetítőhöz. Közben Bodornak köszönhetően kiloptam három filmemet, mivel azokat elvittem a saarbrückeni stúdióba. Az volt a téveszmém, hogy ebben a tartományban, ami ugye 1957-ig francia fennhatóság alatt volt, mindenki tud franciául. Fészkes fenét. Egyetlenegy műsorigazgató tudott, úgyszólván később, mikor közös műsorokat kellett csinálni a franciákkal, engem küldtek, mert a jónép nem tudott franciául. Ez a műsorigazgató megnézte egy szerkesztővel együtt a filmjeimet, és azt mondta, nagyon jó, tudnánk magának munkát adni, de mint szakember tudja, hogy ez teamwork, itt kommunikálni kell a többiekkel. Jöjjön vissza, amikor megtanult németül, és akkor tárgyalunk a részletekről. A munkaközvetítőnél azt mondták: mi filmoperatőrt nem közvetítünk, ilyen nincs. Végül a csinovnyik hoztette: maga Németországban soha nem fog munkát találni. De tud fényképezni is? Tudok, de nem vagyok fényképész. Lenne egy állásunk egy fotólaboratóriumban. Hát oda nem megyek, mert az egy egész más szakma. Akkor engedélyezünk magának egy hat hónapos nyelvkurzust, aztán ki kell valamit találnia, mert operatőrként soha nem fog tudni dolgozni.

A nyelvtanuló ne cigarettázzon! A nyelvkurzusról, a Sprachlaborról azt hittem, valami német csoda, felteszik rád a fülhallgatót, és tölcserrel beletöltik a fejedbe a nyelvet. A francot, tökéletes hülyeség volt az egész. Egy lengyel csoportba kerültem, seggfej társaságba, elkezdtem hát magam tanulni németül, mégpedig a Bild-Zeitungból és a tévéből. Este néztem a tévét, máskor szótárral olvastam a Bild-Zeitungot, ami a legprimitívebb, ami létezik, itt talán a Blikk a megfelelője. Tíz nap után a nyelvkurzuson kimentem cigarettázni a folyosóra, és egy olyan tizenéves kis titkárnő rám szólt, hogy Herr Fischer, maga túl sokat van a folyosón. Mi? Hogy én túl sokat vagyok a folyosón? Igen, mondja, maga

nem azért van itt, hogy dohányozzon, hanem azért, hogy tanulja a nyelvet. Erre elkezdtem artikulátlanul, ám németül ordítani, hogy mit képzelsz, maga fog itt engem fegyelmelni? Nekem két diplomám van, és eddig még senki nem szabta meg, hogy mennyit dohányozzak. Az ordítózásra a főnök kiszaladt és kezdett nyugtatni, hogy hát ez azért van, mert a munkaügyi hivatal fizeti a kurzust, és sokan hosszabbítást kérnek, mert nem tanultak eleget, és akkor megint fizetnek hat hónapot, de néha épp emiatt ellenőröket küldenek ide, hogy lássák, miképp megy a munka. Én kikérem magamnak, hogy egy tinédzser hölgyike figyelmeztessen. Tudja mit, nekem elegendő is van ebből, elmegyek innen. Azt mondja, de uram, ha maga egyszer az életben lemond az Arbeitsamt fizette tanfolyamról, akkor azt maga soha többet nem tudja megkérvényezni. Nem baj.

Reeppüülünk! Másnap visszamentem a már ismert műsorigazgatóhoz, és kezdtem vele németül beszélni. Megint szerencsém volt, mert kiderült, hogy aznap megbetegedett egy operatőrük. Letelefonált, hogy tudunk valamit kezdeni ezzel a Fischerrel? Mondták, ha tud elektronikus kamerával dolgozni, akkor jöjjön le a stúdióba. Öt percen belül volt munkám. Aztán szép lassan, lassan jött a többi.

Operatőrként sok helyre eljutottam, tehénistállóba meg a Bundestagba is. Még fél éve sem dolgoztam, amikor kiküldtek az országos híres saarlandi Luftlandebrigade, a Bundeswehr ejtőernyős elithadtestének, pár száz katona ejtőernyős gyakorlatát filmezni egy közeli amerikai bázisra. Számomra ez kissé ijedelmes volt, egyrészt, mert hidegfrászt kapok minden katonaságtól, de főleg azért, mert még román állampolgár, külföldi szőkevény voltam, szép hazámban egy katonai repülőtér közelébe se mehettem volna – mi lesz ebből? Jelentkeztem az őrségnél, azonnal a parancsnokhoz vittek, aki két szavamból megállapította, hogy „külföldi” vagyok, és megkérdezte: honnan? Mondtam, Romániából. Tyű, ez nagyon érdekes, mondta az ezredes, még sohasem volt alkalma odaáról érkezett emberrel beszélni! Tényleg olyan komisz ott Keleten a katonaelet, ahogy hallotta? Bevallottam, hogy kínok kínjával elblicceltem a haza szolgálatát, épp azért, mert én sem hallottam erről semmi jót. Erre elmondta: bizony ő is keményen sanyargatja kiképzésen a katonáit, viszont szabadidőben nyitva a kaszárnya, nála bejöhettek látogatóba szülők, rokonok, azt sem bánja, ha barát nők, menyasszonyok pár órát kettesben töltenek a legényekkel, hiszen másképp hogyan várhatná el tőlük, hogy kibírják a kiképzés kegyetlen terheléseit? Végül kifejezte reményét, hogy szép felvételeket csináljak a gyakorlatról. Fellelkesültem az egyenruhás emberektől még sosem tapasztalt bizalmas fogadtatástól, és előadtam: a földről már sokszor filmezték kiugró ejtőernyősöket, a szállítógépből, az éppen kiugrók mellől szintén, talán eredetibb lenne, ha ezúttal felülről vennék a tömeges ugrást, ha a kamera a Transall szállítógépek fölött lehetne. Nem gond, mondta, a parancsnoki helikopter a rendelkezésünkre áll, és máris hívta a helikopter pilótáit. Megjelent két ultraelegáns, kölniszagot árasztó, kifogástalanul vasalt overalljukhoz selyemsát és szarvasbőr kesztyűt viselő fiatalúr, és az ezredes kiadta nekik az utasítást. A két ficsúrnak azonban más tervei lehettek a gyakorlat idejére, mert kemény bosszút álltak a pluszmunkáért. Miután az asszisztenssel együtt bekötöttük magunkat a gép nyitott ajtaja mellett és felszálltunk, végigcsináltak

velünk mindent, amire csak egy helikopter képes: himbáltattak jobbra-balra, előre-hátra, zuhantattak, emelgettek, forgattak, közben a szemük sarkából figyelték, összehányta-e már magát a két tetű civil? A reggelim már a torkom körül járt, de valahogy még vissza tudtam tartani. Nem sikerült a két divatfinak megszerezni az örömet, hogy összemocskolom a gépüket és magamat. Végtelennek tűnő idő után végre belenyugodtak ebbe, és segítségükkel tényleg sikerült jó felvételeket készíteni.

Szmoking és bohócruha. Még új fiú voltam a stúdióban, amikor elküldtek egy német kollégával együtt forgatni a szövetségi állam létezése óta egyfolytában kormányon lévő kereszténydemokrata saarlandi miniszterelnök, a „Landesvater” huszadik évfordulója tiszteletére rendezett esti fogadására. A mindig írásban kiadott feladaton, a „diszpón” egy szokatlan pecsét állt: „Bitte entsprechende Kleidung!”, azaz: megfelelő öltözéket kérünk. Nekem akkor a jeansen kívül más cuccom még nem volt, ijedten elrohantam hát és vásároltam egy öltönyt erre az alkalomra. Kollégám viszont csaknem bohócnak öltözve érkezett: kanárisárga női zsaketthez – később bevallotta, a lányától kölcsönözte – hatalmas lila csokornyakkendőt viselt. Mikor megkérdeztem, hogy gondolja ezt, azt felelte: „ezeknek az uraknak pontosan ez az öltözék felel meg”! Így akarta a fogadáson jelezni, hogy ő nem a kormánypárt híve, hanem ellenzéki szociáldemokrata. Senki sem tette szóvá az öltözékét, bármennyire is kirítt a szmokingos urak és estélyi ruhás hölgyek közül.

Elhagyta a paradicsomot? Antibrechtista vagy? Ide tartozna még, amit nekem nemigen akarnak elhinni, hogy a nyugatnémet tévészerkesztőknek talán a többsége erősen baloldali volt. Nem lett volna ellene semmi kifogásom, ha nem néztek volna hallatlanul gyanakvóan minden Keletről jött szökevényre: miféle alakok ezek, akik otthagyták a paradicsomot? Ők ugyanis a szocializmusról ábrándoztak. Nemrég kerültek kormányra a szociáldemokraták, jött a Willy Brandt-féle Ostpolitik, emlékezetben volt még az 1968-as diáklázadás, elkezdődtek a Baader–Meinhof-banda ultrabaloldali terrorakciói, igen erős volt a politikai polarizáció. Furcsa idők jártak: miközben a „béketábor” java már rég tisztában volt azzal, hogy a szovjet típusú szocializmus vegytiszta átverés, butító diktatúra, a nyugati értelmiségiek jelentős és igen befolyásos része még mindig szocialistának vélt illúziókat kergetett. Voltak még elegen, akiket sem Budapest 1956-ja, sem Prága 1968-a nem ábrándított ki. Ők a Keletről szökötteket a szélsőjobb reakciók közé sorolták, a Landsmannschaftokba, az akkoriban még valóban revansista, volt náciikkal teli szudétanémet meg sziléziai menekültgyletekbe. Nem is nagyon kérdezték, mit csinálsz, mi a véleményed, ha eljöttél a szocializmusból, nem vagy kóser!

Lehet, hogy többek között ezen bukott meg egy filmtervem. Volt egy szimpatikus szerkesztő, akinek beadtam egy ugyancsak Páskándi darabjából készült szinopszist. *A bumeráng* című kis darabjának a kéziratát lefotózva, előhívatlan filmen csempésztem ki. Szóba elegyedtünk, és megemlítettem neki, hogy van Romániában egy irodalmár házaspár, Szász Jancsi meg német költőné felesége, Anemone Latzina, akik valóságos Brecht-kultuszt celebrálnak. A Brecht-összes

külön, oltárszerű díszpolcon sorakozik, csak a gyertyák meg szentkép hiányzik. Naivan azt is hozzátettem, hogy nekem Brechtből elegendő van, egyrészt mert túl sokat kaptam belőle, másrészt nem szeretem, ha összetévesztik a színházat a politikai szemináriummal. A híres brechti elidegenítő effektust tanultam, de a gyakorlatban ez úgy nézett ki, hogy a Kurácsi anyóban a néma lány addig dobol a színpadon, amíg szem nem marad szárazon. Tehát Brecht a legjobb darabjaiban gyakran pontosan az ellenkezőjét csinálja a teóriájának. Na, ezzel betettem az ajtót. Ha én nem kamelom a brechti szeminárium-színházat, csak fasiszta lehetek.

A sógor csak nem hazudik! A Keletről jött mesélhetett bármit a hazai viszonyokról, nem hitték el. Volt egy szintén romániai hangtechnikus, akivel sokat dolgoztunk egy idősebb, kedves német operatőrrel. Viktor, ez a bukaresti fiú rengeteget mesélt otthoni kínjairól. Hogy egy kamrában lakott, hogy végtelenek a sorbaállások, hogy szigorú a cenzúra – nyomta a szokásos romániai siralmakat, és ez a német bácsi türelmesen hallgatta, soha nem mondott neki ellent, nem is kommentált. Egy szép napon ez a bácsi megállít engem a stúdióudvaron és azt mondja nekem: képzeld, van egy sógorom. Mondom, az jó. És a sógorom a Mannesmannnál dolgozik. Az még jobb. És képzeld, elküldték Romániába montázsra – valaminek az összeszerelését németül is és románul is montáznak hívják –, és ott volt két hónapig. Akkor biztos jól keresett. Igen, de tudod mi a legfurcsább? Képzeld, ugyanazt meséli Romániáról, amit ti! Bevallom, én soha nem hittem el, amit regéltetek. Egy szót sem, azt gondoltam, magyarázzátok a bizonyítványt, hogy miért lógtatok el. Erre jön a sógorom, és ugyanazt hallom tőle!

Én aránylag korán rájöttem, hogy sokan gyanúval élnek a szövegeinkkel szemben, és nem túl sokat meséltem, de ez a Viktor, és aztán egy még később jött romániai disszidens, vég nélkül siránkozott. A németek számára valóban hihetetlen volt az, ami Romániában folyt. De nemcsak Romániával voltak így. Az ismert lengyel filozófus, Leszek Kolakowski megírta, hogy némely szerkesztőségben vele se nagyon akartak szóba állni, mert ultrareakciós lehet, ha otthagya a demokratikus Lengyelországot. Ez volt a hangulat. Némely szerkesztőséget úgy is becéztek, hogy „Rotfunk”. Aztán persze megvolt az ellentéte: a Bayerische Rundfunk – „Schwarzfunk”. A hamburgi szerkesztők között különösen sok volt a doktrinér baloldali. Nekem nagyon meglepő volt például, hogy nem sokkal távozásom előtt a bukaresti filmes kocsmában, a Dom Kinóban összejöttem két operatőrrel, akik egy hónapot töltöttek Észak-Koreában, mert Románia szállított oda, ha jól emlékszem, egy hengerművet, és kiküldték ezt a két fiút, hogy filmezze le a Koreában épült román csodát. Elmesélték, hogy Észak-Koreában egyedül nem tehettek egyetlenegy lépést sem. A hekusaik állandóan mellettük voltak, pedig ők nem az imperialistáktól, hanem szocialista testvérországból érkeztek, mégis... Ha kiment a kolléga az étkezdéből a vécére, akkor a hekus követte, és ott állt az ajtó előtt, amíg nem végzett, és visszakísérte. Tehát hallottam már egyet-mást Észak-Koreáról ahhoz, hogy felfigyeljek a nyugatnémet televízióban egy hamburgi riporternő észak-koreai riportjára. Még az Indiából vagy tán Pakisztánból származó hölgy fura nevére is emlékszem, úgy hívták, hogy Navina

Sundaram, aki arról lelkesedett, milyen gyönyörű ez-az, milyen példás a gyermeknevelés, milyen remek az egészségügy: az észak-koreai élet igazi szocialista éden. Ültem a német tévé előtt: álmodnék? Megértettem a leckét és tanulságát: a szabad, cenzúramentes nyugati médiában sem szabad mindent készpénznek venni... Évekkel később, egy fejtágítón talákoztam a hölgy hamburgi főszerkesztőjével, egy nagyon jó nevű, ismert külpolitikai riporterrel. Nem álltam meg, hogy el ne meséljem neki egykori meglepetésemet a kollegina hazug riportjától, ami a hetvenes években az ő szerkesztőségében készült. Tényleg – kérdezte –, Navina csinált volna valami ilyesmit? Nem emlékezett. Pont úgy nem emlékezett, ahogy a komszomolka Tamara a jampec napszemüvegre. Vajon mi az, amire most én „nem emlékszem”?

1989 decemberében, de lehet, hogy már januárban, miután Ceaușescut már kinyírták, és folyt a lövöldözés, a tévében egyébről sem volt szó, mint Romániáról. Egy közismerten ultrabalos, állandóan agitáló szociáldemokrata világosító ezekben a napokban odajött a kantinban az asztalunkhoz, és elkezdett előttem hajlongani: bocsánat, bocsánat, bocsánat! Kérem, mi van veled, mi bajod? Azért kérek bocsánatot, mert soha nem hittem, amit meséltetek Romániáról, és most a tévében mutatják...

Történet a cenzúráról. Beosztottak hozzám egy huszonéves német fiút gyakoronoknak. Vittem egy külső forgatásra, én vezettem, ő mellettem ült. Megkérdezte, hogy Romániában tényleg van cenzúra? Erre elmagyaráztam neki, amit csak tudtam. A tévében minden anyag adáskartotéjkját le kellett pecsételnie a cenzornak, e nélkül nem mehetett adásba. A cenzorokat belső telefonon éjjel-nappal le lehetett hívni „átvételtre”. Ám ha azt mondta, hogy egy szövegből ezt és ezt ki kell vágni, nem volt apelláta, ki kellett akár egy félmondatot is nyesni. A cenzorokkal azért sem lehetett vitatkozni, mert legtöbbször a szerencsétlenek maguk sem tudták, miért kell ezt vagy azt kidobni, ugyanis naponta kapták egy könyvatosban, hogy épp miről nem szabad szót ejteni. Hogy ne ugorjon a kép a cenzúrázott résznél, a vágólányoknál mindig volt két „vágókép”: az egyik egy mikrofont tartó kezet, a másik egy forgó Nagra magnetofont ábrázolt. Annyiszor használták őket, hogy végül mindenki tudta, itt vágtak ki valamit. Erre fel betiltották: inkább ugorjon a kép! Ám nemcsak részleteket törölhettek, egész anyagokat is letilthattak, minden magyarázat nélkül... Ez a fiú végighallgatta a kiselőadásomat, majd egy idő után így szólt: Herr Fischer, maga hazudik!

Jó száznegyvennel mentünk a sztrádán, de nekem ettől felforr az agyvizem. A kurva életbe, mit csináljak ezzel a taknyos szarházával? Üssem agyon, rúgjam tükön, rakjam ki a sztráda szélére? Nyeltem egy nagyot, aztán megkérdeztem: mondja kedves uram, ha már a szerencse összehozta valakivel, aki első kézből képes felvilágosítani magát a román cenzúra működéséről, miért gondolja, hogy én itt, a szabad Németország kellős közepén hazudok erről önnek? Válasza ropant tanulságos volt: amit ön itt mesél, egyszerűen nem lehet igaz. Ha így lenne, Romániában már régen kitört volna a forradalom, ezt a román nép nem tűrné! Ja, vagy úgy? Ezt melyik marxista szemináriumon tanulta? Ezt nem árulta el. Visszafelé már nem én hoztam, soha többet nem láttam.

André Kertésznél New Yorkban. Engedélyezték az első önálló rendezésemet, portréfilmet a New Yorkban élő nagy magyar fényképészről, André Kertészcéről. Egy marosvásárhelyi származású bukaresti kollégával, a kiváló operatőr Olasz Tibivel együtt elmehettünk egy hétre az Óperencián túlra őt megörökíteni. Az öreg németül sosem tudott, franciául jól beszélt és angolul – harminc év Amerika után is – pocsékul. A film úgy kezdődött, hogy ő próbált németül beszélni, de nem ment, akkor áttér franciára, és végül inzertáltam: „Beszéljünk inkább magyarul!” Irózatos büszke voltam, hogy New Yorkban német pénzen magyar filmet forgatok. Ezt leadta aztán a magyar királyi tévé is, de a kritika fintorgott. Az egyik a szememre vetette, miért maradt ki, hogy André Kertész Párizsban Ady motívumait fényképezte. Mintha Németországban közismert lenne Ady! De ott sikert aratott a film, azzal is, hogy rekordidő alatt készült, mert utazással együtt egy hét alatt megfordultunk New Yorkból.

Azt hiszem, ilyen nagy művésszel még soha nem találkoztam. Amikor forgattunk vele, nyolcvannégy éves volt, és már megöszvegyült. Akkor nagyon rossz volt a közbiztonság New Yorkban, és félt kimenni kamerával az utcára, mert a fejére ütnek és kitépik a kezéből. Viszont azt se tudta elképzelni, hogy ne fényképezzen, és a szobájában improvizált csendéleteket fotózott. Hihetetlenül közvetlen, ismétlem: ilyen nagy emberrel azóta se hozott össze a sors.

Piacrontó gyors munka! Az operatőröm két évvel előttem szökött ki, és őt még távollétében nyolc évre ítélték, engem csak hatra. Ez mindig bántott, miért kapott Tibi két évvel többet, mint én? De kiváló operatőr, sokszor dolgoztunk még együtt, és mind a mai napig jóban vagyunk. Engem egyébként a disszidálás miatt azon az alapon ítélték el hat évre, hogy szolgálati útlevelemmel szöktem ki. Apám méltatlankodva felhívott, hogy nem is volt szolgálati az útleveled, a tévé nem adott egy fillért sem az útra: hamis a vád! Hát nem mindegy, mit mondanak? Itt vagyok Németországban, úgysem fogom leülni azt a hat évet soha. De a keményfejű apámnak hiába bizonykodtam, hogy semmi értelme fellebbezni, neki „csak az igazság számít”! Elköltöttek egy csomó pénzt az ügyvédre, a perre, az elutasításra. Semmi értelme több szót vesztegetni rá.

Német kollégáim meglepetésére legalább háromszor gyorsabban megcsináltam egy negyvenöt perces dokumentumfilmet, mint ahogy akkor szokás volt. Azt hittem, ezért vállon veregetést és simogatást kapok, hiszen itt kapitalizmus van, az a király, aki olcsón produkál. Ehelyett olyan leszúrásokat kaptam a kollégáktól... Volt egy nagyon nagyképű „kartárs”, aki egy német képzőművészről csinált Hawaiiön hatodmagával négy hétig filmet, és akkor jött vissza. A kintinban lekezelő modorban elővett, hogy maga tényleg leforgatott egy dokut New Yorkban hét nap alatt? Igen. Meg van maga bolondulva, le akarja rontani a piacot? Nekem is felment a pumpám, és mondtam, majd ha engem is visznek Hawaiiira, négy hétre, akkor szólhat. Elgondolkodott, de megjegyezte: na jó, beszállónak elmegy, de többet elő ne forduljon!

Milliomossal a pápuáknál. 1979-ben, szabadúszó koromban egy német milliomos szervezett egy expedíciót. Pápua Új-Guineába. A sziget egyik része önálló állam, Papua-Nugini néven, a másik, a nyugati fele Indonéziához tartozik. Az

indonéz részen voltak még fehér foltok. A milliomos Ausztráliából, Svájcból meg az isten tudja honnan, beszerezte a hozzáférhető összes térképet. Ahová bemehetünk, fehér volt mindegyik térképen. Ferences rendi misszionáriusok segítettek minket, akik szorult helyzetben voltak, mert az indonézek úgy tekintenek rájuk, mint a gyarmati uralom örökségére. Az egykori holland gyarmaton a holland franciskánusok létesítettek missziós állomásokat, és próbálták tartani magukat. Erre a turisták elől lezárt területre én például úgy kaptam beutazási engedélyt – nem tudom, mit fizetett érte ez a pasi –, hogy az egyik misszionárius a testvérem, és őt látogatom. A filmfelszerelést teljesen szét kellett szedni, és eldugni a bőröndökbe, nehogy kiderüljön, hogy filmezni készülünk. Egy öreg holland pap bácsi várt a jakartai repülőtéren. Az én két bőröndömben rengeteg tekerecs film volt, és az egész szétszedett felszerelés. Kitért a frász, mikor láttam, hogy az érkező koffereket szalagra teszik és átvilágítják. Herr Koopman, mondom ennek az öregúrnak, óriási baj lesz. Miért? Ott jön a két bőröndöm, és mindjárt bekerül az átvilágítóba! Abba? De hát az még sohasem működött! Úgy is volt. Heccből vitték át rajta. Kifelé jövet megint kellett vigyázni, mert ez félig titkos akció volt, de nagyon érdekes.

Rossz film lett. Három hétig meneteltünk a dzsungelben. Összesen vagy 320 kilométert tettünk meg oda-vissza. Ebből nagyon rossz film lett, nem is szívesen beszélek róla. Az expedíció mindennap reggel hattól délután négyig masszírozott. Négykor megindult az eső, és reggel ötig tartott a trópusi zuhó, és az elől el kellett bújni. Volt tizennégy pápua teherhordó és egy nagyon vagány, abszolút kisportolt fiatal holland franciskánus, Páter Jan. Ott megtanultam tisztelni ezeket a barátokat, mert ellentétben a hülye amerikai hittérítőkkal, akiket itt rendszerint megettek, a franciskánusok felkészültek voltak. Az amerikaiak, ahol látnak valami nyomot felülről, ott kirakják a Texas-Driveket helikopterrel az őserdőbe, és akkor addig térít a kereszttel, amíg meg nem eszik. Hollandiában hihetetlen előkészülettel még a pápua nyelvre is megtanítják őket, és nem azzal mennek oda, hogy Jézus Krisztus az egyetlen. Az őslakosok vagy kétszáz szellemen hisznek, a franciskánusok azt mondják nekik, igen, vannak szellemek, de nekem van egy még erősebb szellemem, úgy hívják, hogy Jézus Krisztus, és az erejét be fogom neked bizonyítani. A veteményeskertekben csak a gyenge tápértékű édesburgonyát termesztik, és vannak területek, amelyiket a pápua nem mer megművelni, mert az a szellemé. A franciskánus erre azt mondja, bár a szellemé, de megmutatom neked, hogy bevetem, és nem lesz semmi bajom, mert az én szellemem erősebb. Rengeteg dolgot elmeséltek az öregek, és rengeteget nem. Nagyon diszkrétek. A hágai központjukban van a legtöbb információ a pápuákról, de alig közlik, mert rettenetesen félnek, hogy az indonézek kirakják a szűrüket. A pápuák között a harminckét éves már nagyon öreg, az átlagos életkor huszonnégy-huszonöt év, a legegyszerűbb betegségtől is meghalnak. A páterek mondták, hogy van egy olyan börgomba, amit valami közönséges kenőcs egyszeri használatával meg lehet gyógyítani, de mivel ők azt nem ismerik, ha összeszedik ezt a gombát, belepusztulnak. A franciskánusokon kívül senki sem segít rajtuk.

Hogy miért nem sikerült a film? Ez a milliomos rendező befektetett annak idején vagy kétszázezer márkát a filmbe, hogy a nevéen fusson, és eladta húsz-ezerért a stúdióknak. Persze az adóját azért csökkentette vele. Mikor a trópusi eső dobolt a sátrunkon, megkérdeztem: Fritz, minek ez neked? Azt akarom, hogy a nevem szerepeljen a „Hör Zu“-ban – a műsorújságban. És összevágott egy tipikus fasisztoid kultúrfilmet. Az egész illusztratív mese arról szól, milyen furcsák ezek a bennszülöttek, miféle szokásaik vannak! Úgy kezelte őket, mintha rovarok lennének.

Négyszázötven munkanap egy évben. 1981-ig mint szabadúszó dolgozhattam bárkinek. Hihetetlen, mennyit melóztam. Ezt mutatja, hogy a nyugdíjkassza levélben megérdeklődte, miképp lehet, hogy nekem 365 nap alatt 450 teljesítménynapom van. Megmagyaráztam nekik, ez úgy jött össze, hogy délelőtt az egyik cégnek dolgoztam, délután a másiknak és éjszaka a harmadiknak. Elfogadták, és egy csomó pénzt visszautaltak, évente 365 napnál többet ugyanis nem lehet a nyugdíjalapba elszámolni. Egyáltalán nem volt előnyös a szabadúszás, főleg a nyugdíj miatt, mivel az ember magára van utalva. Tehát az alapnyugdíjon felüli részt magad fizeted, míg az alkalmazottak nyugdíjalapját a munkaadó, de csak akkor kaphatsz belőle, ha legalább tizenöt évig voltál alkalmazott. Persze, hogy szerettem volna státusba kerülni. A stúdióban megsúgták, hogy az úgynevezett Planstelle is tipikus német módi, vagyis az alkalmazotti séma nagyon rigid, és mivel pénzügyi problémák vannak, azt várják el tőlük, hogy ne vegyenek senkit státusba. Viszont a német munkajogban van egy paragrafus, miszerint, ha valaki olyan munkaviszonyba kerül, hogy az egzisztenciája függ egy munkaadótól, akkor az köteles vele munkaszerződést kötni. A stúdió kvázi sugalmazta, hogy pereljem be. Mert ha a munkaügyi bíróság megítéli, akkor felvesznek, de per nélkül nem tehetik. Nem én pereltem, hanem az újságíró szövetség ügyvédje, én oda se mentem. Az elsőfokú ítélet után felhívtak az igazgatóhoz, aki azt mondta, Herr Fischer, mi fellebbezzünk, de nem maga miatt. Nekünk semmi bajunk önnel, de az olyan nagy tévéadók, mint a kölni Westdeutsche Rundfunk meg a müncheni Bayerische Rundfunk a saját pénzükből transzferálnak nekünk, és elvárják, hogy ilyenkor fellebbezzünk. Végül másodfokú bírósági döntésre státusba vettek 1981-ben.

Königsberg, azaz Kalinyingrád. Még mint szabadúszó operatőr dolgoztam a ZDF-nek, egyszer mint rendező is csináltam nekik egy riportot. Az volt az első eset, hogy egy német csoportot beengedtek Königsbergbe. A ZDF nagyon meg volt a filmmel elégedve. Döbbenetes, hogy ott mit műveltek: nemcsak lerombolták a várost, hanem az egész struktúráját kiforgatták. Budapest folyója a Duna, az övéké a Pregel. Annyira kiforgatták az utakat, hogy rengeteg merőlegesen fut a vízre, de nincs híd. Megbontották az egész városstruktúrát, a kastélyt felrobantották. Pedig a nagy königsbergi kastély aránylag jó állapotban maradt fenn, Breznyev idején barbárul mégis lerombolták, viszont a katedrális, Kant sírjával együtt, meghagyták. Ő most nagy tiszteletben van, Königsberg díszpolgára... Több esetben csináltam a Szovjetunióban úttörő munkákat, főleg az ARD-nek, és nagy sikerem volt velük, furcsa módon még az oroszoknál is.

Márai: idegennek lenni annyi, mint nyomoréknak lenni. Abszolúte nem értek egyet veled, és az integrációs nyavalygás szerintem nagy marhaság. Ahol nem piszkálnak, nem utálnak mint idegent, ott nem tudom, mi a probléma. Az írónál talán a nyelv. Nekem semmi ilyesféle komplexusom nem volt, viszont örületes marhaságokat láttam. Volt egy román házaspár, aki megkérdezte: nem szégyelled magad, hogy Peugeot-t veszel, amikor a németektől kapsz mindent. Elment az eszetek? Hát mi köze egyiknek a másikhoz? Egyszer egy sportriporter kolléga félrevont, hogy interjút készített a német kézilabda-válogatott edzőjével, Ivanescuval, a korábbi kiváló román játékoskal, aki rosszul beszél németül. Mikor megkérdezte, milyen nemzetiségű, azt válaszolta, hogy német. Miért mondja ezt, mikor köztudottan román, és nem is tudja a nyelvet, de kiváló edző, és győzelmekre vitte a csapatot? Hát azért szívem, mert azt kell mondania, hogy német, ahhoz, hogy állampolgárságot kapjon, és attól fél, ha egyszer azt mondja, hogy román, mindent visszavesznek tőle. Ilyen nincs! – felelte. Te tudod, hogy nincs, de ő nem tudja.

Halálugrás. Az emigráció azért nehéz sport, nem lehet pillanatok alatt beilleszkedni. Mondhatnám: halálugrás. Szellemi öngyilkosság, mert nemcsak a saját miliődöt változtatod meg, de ha újságíró, vagy történetesen filmes vagy, akkor a közönséged is más lesz. És a publikumot ismerni kell, ha meg akarod őket szólítani, hogy szót érts velük. Persze előfordul, hogy piszkálnak, de rólam ez könnyen leperog, kétszeres kisebbségi tréningem volt. Ha tudtam, gorombán visszapiszkáltam. Diszkrétan, de nyomatékosan tudtomra adták például, hogy kelet-európai jövevényként a melóban csak egyszer fogok hibázni, mert második alkalmat már nem kapok. Azonban a szakmai felkészültségem – akár a legtöbb keleti jövevénynek a filmbranchban – jobb volt a nyugat-németországi átlagnál. Megtörtént például, hogy a laborban rossz előhívással elrontottak egy tekeres filmet. A laborfőnök az emberei védelmében az én nyakamba akarta sózni a hibát. Mikor előadtam neki, hogy egy szimpla szenzitometrikus méréssel meg lehet állapítani a hibaforrást, csodálkozott: maga ezt honnan tudja? Onnan, hogy tanultam! Attól kezdve megkülönböztetett tisztelettel bánt velem és az anyagaimmal. Ma hasonló kibúvó aligha lenne, az átállás a videotechnikára lenullázta mindazt, amit filmvegyészetből, szenzitometriából tanultunk. Ma már a computerhez kellene érteni, más világból jönni.

A pénz értékét a németeknél kezdtem megtanulni. Romániában annyi értéke volt a leinek, hogy ehettél-ihattál belőle, ezenkívül szinte semmi mást nem lehetett kezdeni vele. A magam korabelieknek eszébe sem jutott autóra vagy lakásra, ingatlanra, külföldi utazgatásra gyűjteni, annyira elérhetetlen cél volt.

A saarvidéki kisvárosban, Lebachban, ahogy megérkeztem, beutaltak egy menekülttáborba, aminek csak a neve volt Lager, tulajdonképpen egy normális, őrizetlen lakótelep volt. Minden szövetségi államnak volt ilyen telepe – úgynevezett Landeslager. Mikor onnan először félve kitapogatóztam a sarki üzletbe, hogy vegyek valami kaját, megállított egy idősebb néni, és megkérdezte, hogy ugye a lágerből vagyok. Mondtam, hogy igen. És hová megyek? Dadogtam, hogy bevásárolni. Már majdnem ott álltunk az üzlet előtt, és a néni figyelmeztetett, ne

itt vegyek krumplit, mert háromszáz méterrel odébb két pfenniggel olcsóbban megkapom. Leesett az állam. Hát hogy lehet háromszáz métert menni azért, hogy két pfenniggel olcsóbb legyen a krumpli? Ez volt az első jóakarátú lecke abból, hogy bánnak a németek a pénzzel, és hogy kellene nekünk is bánni, ám ezt nem könnyű megtanulni. A németek feszt számolják, hol lehet megspórolni pár pfenniget, de miközben egész hónapban veszekedettten spórolnak, hirtelen a legnagyobb könnyedséggel hatalmas összegeket dobnak ki abszurd dolgokra. Ám én az első leckét gyorsan megkaptam.

Képtelenség a gründolásra. Leginkább az önállóság hiányzott, arra a szocializmus abszolút nem tanított meg. Arra, hogy a saját szakálladra próbálj felépíteni valamit. Nekem például a nyolcvanas években szüntelen mondogatták: miért nem gründolok egy tévés céget: tudod te, mennyi pénzt fialhatnak a szovjet kapcsolataid? Eszembe sem jutott ilyesmi. Minket arra idomítottak, hogy elsején és tizenötödikén felvesszük a fizetésünket, és abból vagy megélünk, vagy kölcsönkérünk, ha máshogy nem megy. Kevesekben volt kedv és tehetség az önállóságra, a vállalkozásra. Tisztelem, akiben ez megvan, ha veleszületett adottság is.

Utólag tudom, ha az én születésem nem a pártról szólt volna, ha jutott volna belém valami kahanabernáti örökség, nagy bizniszt csinálhattam volna. Szerencsém volt, hogy a hidegháborús időszakban a kelet-európai országokról, főleg a Szovjetunióról teljesen hamis kép élt a német, és általában a nyugati nézőkben. Nekik a Szovjetunió egy nagy, sűrű, pártparancsra működő kultúrsivatag volt, holott a pártos felszín alatt izgalmas dolgok folytak. Az, hogy én ebből egyet-mást meg tudtam mutatni, újdonság volt, és tisztességesen honorálták, persze a saját hasznuk mellett.

A kelet-európai országokat sem igen tudták megkülönböztetni, se Bukarestet Budapeستől, se Romániát Bulgáriától, ilyesmivel egyetemi tanár szinten is találkoztam. Ezen én alkalmazottként is sokat kerestem, mert olyasmit tudtam mutatni, amiről a nézőknek fogalmuk sem volt. Sokan csak annyit tudtak Kelet-Európáról, hogy ott a vécek mocskosak. „Tiszta Balkán!” Minden relatív. Az észak-németek már Bajorországot is megbízhatatlan balkáni társaságnak tekintik. Szerintük Balkán Ulm és Neu-Ulm között kezdődik, vagyis Württemberg és Bajorország határán. Ulm még Nyugat-Európa, Neu-Ulm már Balkán. Ismétlem, jól megéltem abból, hogy be tudtam mutatni, az elhanyagolt vécek mellett Kelet-Európában sok újdonság is van. De vállalkozást nem gründoltam ebből a tudásból.